

СУДИ І ПРОКУРАТУРА В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (1938-1939)

Вегеш Микола

Становище Карпатської України наприкінці 30-х років необхідно розглядати в щонайменше двох площинах: як суб'єкта політичних процесів, що відбувалися напередодні Другої світової війни у Центральній Європі, і в контексті етапів боротьби українського народу за відновлення власної державності, враховуючи при цьому той факт, що мова йде про окрему частину українських земель. Двадцятирічне перебування регіону в складі демократичної чехословацької республіки між двома світовими війнами створило оптимальні умови для різнобічного національно-культурного розвитку Закарпаття, який не варто його ідеалізувати. Адже сьогодні можна часто почути про так звану «Золоту добу» Закарпаття у складі Чехословаччини. Такі словесні епітети можна частково вживати по відношенню до культурного розвитку регіону. Разом з тим, не забуваймо, що чимало проблем громадсько-політичного характеру залишилися не вирішеними. І багато в чому через небажання центральної влади в Празі. Натомість, завдяки активній діяльності українських політичних партій, товариств, окремих громадсько-культурних діячів поступово зростала національна свідомість краян, які, фактично, пройшли своєрідну еволюцію від карпато-угорських русинів до закарпатських українців, самостворення відомлення своєї ідентичності, до ідеї політичної єдності з усім українським народом.

Автономний уряд Августина Волошина намагався організувати судову систему та судочинство Карпатської України. Це питання висунулося на перший план після рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. Вже 9 листопада Верховний суд Чехословацької Республіки почав діяти в Левочі, а Крайовий суд і Державна прокуратура (офіційна назва – Державна прокуратура – М. В.) перебралися з Ужгороду до Великого Березного. Після 10 листопада віце-губернатор О. Бескид звільнив з посад велику групу чиновників, які залишилися на територіях, що відійшли до Угорщини [1]. Міністерство юстиції, що належало до компетенції прем'єр-міністра, очолив його рідний Августин Дутка. Пізніше при цьому відомстві була утворена комісія на чолі з Володимиром Комаринським, яка займалася юридичною термінологією «спеціально для Карпатської України» [2].

9 грудня 1938 р. Президія Верховного суду в Левочі прийняла розпорядження № 21. 290-3/38, в якому вказувалося: «1) Після §1-го Постійної Комісії з 2 жовтня 1938 р., ч. 226 Зб. з. і р. заряджую для полагодження судової агенди про залишки судових округів, яких осідок зівстався на землях відступлених Мадярщині, на час, поки не дойде до повної реорганізації судів, слідуючі окружні суди: окружний суд у Великому Березному; окружний суд у Нижній Верещьких; окружний суд в Іршаві. 2) Після §2 цитованого розпорядження Постійної Комісії заряджую для окружних судів, підпорядкованих краєвим судам, осідок яких лежить на землях забраних мадярами, слідуючі краєві суди: а) Краєвий суд в Великому Березному для окружного суду в

... Великому Березному і для окружного суду в Нижніх Верецьких для округу ... суду в Ужгороді; б) Краєвий суд в Хусті для окружного суду в Іршаві та окружного суду в Севлюші з округів красового суду в Берегові» [3]. Реорганізація всієї судової системи повинна була завершитися до 1 січня 1939 р. Урядова газета Карпатської України «Нова свобода» повідомляла: «Заступитимуть ... вищий суд і вища державна прокуратура. В Карпатській Україні будуть два красві суди, в Хусті й Великому Березному. В Окружних судах будуть: у Великому Березному, Середнім (поки що в Анталовці), Іршаві, Нижніх Верецьких, Іршаві, Севлюші, Хусті, Волівім, Тячеві й ... На відлучних містах будуть українці, тільки в тих випадках, коли не буде кваліфікованих людей, будуть колишні чужинці. Рівночасно з цією новою реорганізацією судівництва будуть зліквідовані суди приляглих (присяжних) міст» [4].

У грудні 1939 р. автономний уряд А. Волошина видав чотири розпорядження стосовно організації в краї судової справи. Вони стосувалися процедури судочинства, створення Вишого суду і Державної прокуратури, «Про становлення осідків судових судів та урядів публичної обвини» та нормативний акт, пов'язаний з реорганізацією у краї «Закону про охорону республіки». 21 лютого 1939 р. Волошин видав останнє розпорядження уряду щодо судівництва, згідно з яким доки село з одного судового округу включалися до іншого. Про судівництво в Карпатській Україні юрист М. Брашайко писав: «Судівництво наше має бути найбільшій відданістю та посвятою для судових справ. Воно має мати перед собою стару римську засаду: справедливість є основою (фундаментом) держави. Ми повинні стремити до того, щоб цей фундамент був сильний, непохитний мов гранітова. Так має і так мусить бути» [5].

Протягом всього часу існування Карпатської України на теренах краю активно діяла угорська агентурна сітка, Закарпаття буквально заповнили шпигуни і диверсанти. Державна прокуратура у Великому Березному повідомляла 22 грудня 1938 р., що «був жандармською станицею в Гукучині затриманий Василь Губаній, котрий ... прилюдно агітував проти влади Карпатської України та її прем'єра, при чім ... роздавав часопис «Дневник» [6]. Державною прокуратурою була відкрита кримінальна справа стосовно Губанія, який агітував проти уряду А. Волошина і за приєднання с. Підгоряни до Радванки [7]. 30 листопада 1938 р. Юрко Гордубей переконував жителів с. Шарній Потік, що «без Ужгорода і Мукачева не можемо жити» і що в цьому зв'язку тільки Августин Волошин [8]. Краєвий суд у Великому Березному 1 грудня 1938 р. засудив Ю. Кляйсера і Ю. Пашкуляка, звинувачених державною прокуратурою «за злочин змови проти республіки ... Обоє їх вислав 4 листопада 1938 р. з Радванки звісний фенциківець Крайняк на нашу прохоту, щоби по наших селах збирали у громадян підписи за прилучення всієї Карпатської України до Мадярщини... Дав їм 12 порожніх формулярів з надписом: «Беріть уряд в ...», а також передав їм список громад положених на шлях Ужгород – Ужок. На дорогу дістали також 200 кч. І мали обходити всі села наведені у списку, скаликати селян і агітувати за прилучення до Мадярщини. З тими інструкціями заїхали до Ужоку а відті пішки до Волосянки,

зібрали підписи, але зараз їх жандарми арештували... Обвинені і перед судом, і перед сенатом до вини зовсім призналися і дістали звичайний по 2 роки в'язниці» [9].

Зацікавилася Державна прокуратура античеською та антиукраїнською діяльністю проугорських священників. Зокрема, «о. Сілвай Нестор весь час пагує поміж селянами на підставі раді оголошень з Будапешту» [10]. Під час проповіді лавський священник Іван Йосиф 29 жовтня 1938 р. «проголосив, що союзна влада чоловіка Бродія скинули з міністерського предсідництва, а на місто його замінили Волошина. Волошин битанг, злодій, він нас продасть. Коли би він був завтра неділя, то я сам пішов би до Ужгороду і сам його заб'ю» [11]. Такою проугорську агітацію був затриманий ужоцький священник Золтан Шолтес [12]. 28 грудня 1938 р. парох із Пацканьова Іван Міня був затриманий «за підготовки до зговору проти республіки» [13]. Священник Їжак Емерик під час богослужіння закликав людей приєднати Тячів до Угорщини [14]. Із такою агітацією 1938 р. переконував А. Волошина «...щоби священники близькі духом до нас, щоб дяр були попереложувані на аж третій округ, щоби прийшли між зовсім нових незнайомих людей, між якими не посміють агітувати...» [15].

Державна прокуратура у Великому Березному розпочала кримінальну справу проти окремих громадян, які звинувачувались в образах на адресу А. Волошина та очолюваного ним уряду. Водій Філак називав уряд «українською бандою» [16], а Єлизавета Гроскопф 24 грудня 1938 р. заявила, що «Волошин дурний, ціла влада дурна» [17]. Щось подібне сказав Самуїл Швіммер, але А. Волошин запевнив, що не бажає «дальшого поступування в тій справі» [18]. Український політичний лідер ставив себе вище за різні плітки й інтриги, які майже не припинялися. Однак, яким би чином не поступав А. Волошин у подібних ситуаціях, вони викликали сумнів, породжували невпевненість у малосвідомих верствах населення, підривали авторитет влади. У відповідь на це служба преси і пропаганда вели своєю власною контрпропаганду. Саме з цієї причини видавалися листівки, в яких величався А. Волошин, його діяльність [19]. Необхідно відзначити, що чехословацька служба безпеки теж збирала компрометуючі матеріали на А. Волошина, як раніше на А. Бродія [20].

Міжнародне становище Карпатської України значно ускладнювали безперестанні напади угорських і польських терористів. Ще у вересні 1936 р. відбулася зустріч Гітлера з регентом Угорщини М. Горгі, яка «започаткувала тісніші співпрацю німецько-угорських політичних і військових сил» [21]. Однак на наступних порах Берлін не давав згоду на відкриту інтервенцію і угорський уряд обмежився засиланням терористичних груп на міста і села Карпатської України. Через деякий час до них приєдналися також польські диверсанти.

За підсумковим звітом майора Анкерштайна в результаті польських диверсійних дій на території Карпатської України було знищено (або пошкоджено) 12 автомобільних мостів, одну греблю, телефонний комутатор та будинок пошти. В одному місці були пошкоджені залізничні колії та лінії електропередач високої напруги. У 27 місцях були пошкоджені телефонні лінії. Ці

... повинні безлад і навіть паніку в рядах чехословацьких жандармів, окремих підрозділів та прикордонних служб у північній, гористій, частині Карпат. За даними командуючого акцією «Лом», втрати неприятеля становили 11 вбитих, 15 поранених, 20 полонених, доставлених на територію України, та 5 полонених, роззброєних і відпущених на місці. Втрати з боку української армії становили 11 загиблих (з них 8 вбитих та 3 розстріляних) і 15 полонених. Три особи (з них двоє поранених) потрапили у полон, а ще шість втратили безпечність [22]. Однак ці дані важко вважати точними. Правий, наприклад, Д. Домбровський, коли стверджує: «До усієї наданої інформації про власні втрати, так і про втрати неприятеля слід ставитися дуже обережно, оскільки вона відрізняється від зведень, складених чехословацькою стороною. Не відомо також, чи точним є список польських втрат. У зведеннях штабу Головного штабу немає даних про долю провідників, які не були розстріляні як учасники акції. Їхня функція часто залежала від поставлених завдань. Частіше, ніж дехто був зацікавлений лише у позитивному результаті операції, часто відмовляючись від участі у небезпечних або ризикованих операціях» [23]. Загальний баланс фінансових втрат на акцію «Лом» становив понад 250 тисяч злотих [24]. Незаперечним є факт, що «гібридну війну» в Карпатській Україні не вдалося приховати. Влада Чехословаччини використовувала інформацію на цю тему, яка потрапила до закордонної преси, і це суттєво ускладнювало тогочасні чехословацько-польські відносини. Головною причиною добивалася польська влада – встановлення спільного угорсько-польського кордону, але цього наприкінці 1938 року досягти не вдалося. Це було зроблено тільки в березні 1939 року, коли гортистські війська повністю оволоділи територією Карпатської України.

Активною була й участь карпатських січовиків у боротьбі з угорськими і румунськими терористичними угрупованнями. Нерідко проводилися спільні операції підрозділів STOS та відділів Карпатської Січі зі знешкодження терористів і диверсантів. Одна з них завершилася розгромом групи Йозефа Према. Така сама доля спіткала угруповання Ернеста Берзевітці. Було взято в полон 24 старшин, 62 підстаршин і понад 200 рядових терористів. Свідченням часовості угорських терористичних нападів на Карпатську Україну є той факт, що Державною прокуратурою станом на 25 лютого 1939 р. було розкрито 345 угорських терористів. А 3 січня цього ж року великобичківські підрозділи під керівництвом районного коменданта поручника П. Волошука навіть отримали двох шпигунів – Андрія Бойду та римо-католицького священика з Румунії, які мали намір переслати в Будапешт прохання про приєднання Закарпаття до складу Угорщини [25].

У лютому 1938 р., згідно з наказом А. Волошина у Карпатській Україні був створений концентраційний табір Думен поблизу Рахова. До нього могли потрапити «дезертири та втікачі з заграниці» і «політичні провинивці з нашої країни» [26]. Що ж являв собою цей табір? Словацький письменник К. Іванко, який від другої половини грудня 1938 р. знаходився в таборі, писав про «Думен можна назвати концтабором лише умовно... В думенському таборі бракувало те основне, без чого не обходяться справжні концтабори,

якими є: подвійна огорожа з колючого дроту навколо табірної площі, навколо табору заборонна площа – зона; на вуглах табору – сторожові вишки з охоронними вартовими; страва – за процентами виконаної денної норми; робочий день – 12 годин в кожному пору року» [27]. Інший очевидець тих подій, Михайло Бандусяк писав, що в таборі «охорони не було, ізольовані могли легко втекти» [28]. Отже, думенський табір важко назвати концентраційним, на зразок нацистських чи сталінських. Його створення було актом більш символічним, ніж місцем катування і знешкодження інакомислячих. Підтвердженням цієї думки є той факт, що на Думені не засвідчено жодного вбивства засланих туди порушників закону [29]. Сучасний дослідник Василь Лемак констатує, що «концтабір став місцем інтернування для інакомислячих, в першу чергу русофільської орієнтації» [30].

Отже, протягом всього міжвоєнного періоду на території краю діяла проугорська «п'ята колона», антиукраїнська діяльність якої досягла своєї кульмінації в 1938-1939 рр. Карпатську Україну наводнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, складали списки неблагонадійних, організовували саботажі, закликали до скинення законного уряду краю. Чехословацький і український уряди докладали всіх зусиль, щоб чинити опір ворожій пропаганді, намагалися реформувати суди та прокуратуру. Важке внутрішнє становище краю і необхідність консолідації всіх патріотично настроєних сил, змусили уряд А. Волошина піти на певне згортання демократичних процесів, яке проявилось у забороні політичних партій, безальтернативних виборах до Сойму, закритті деяких проугорських видань, товариств, відкритті концтабору. Без таких рішучих заходів країна могла потонути в анархії та всюдозволеності.

Література:

1. Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918-1945) / Ред. колегія: І. Гранча, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп. Ужгород: видавництво «Закарпаття» 1995. С. 284.
2. Там само. С. 284-285.
3. Нова свобода. 1938. 27 груд.
4. Там само. 1938. 22 груд.
5. Там само. 1939. 7 січ.
6. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО) // Ф. 17. Оп. 1. Спр. 336. Арк. 1.
7. ДАЗО // Ф. 3. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 2.
8. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 6.
9. Нова свобода. 1938. 13 груд.
10. ДАЗО // Ф. 3. Оп. 3. Спр. 73. Арк. 30.
11. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 8.
12. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 170. Арк. 5.
13. Там само. Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 1.
14. Там само. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 31.
15. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 73. Арк. 1-2.

16. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 43. Арк. 1.
17. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 179. Арк. 1
18. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 2.
19. Там само. Ф. 3. Оп. 4. Спр. 12. Арк. 1-2.
20. Archiv Ministerstva zahranicnich veci. Praga. Karton 655.
21. Хвищинець Юліан. Закарпаття – земля української держави. Ужгород, 1999. С. 89.
22. Домбровський Даріуш. Польща і Закарпаття: 1938-1939. Київ: Темпора, 2013. С. 206.
23. Там само.
24. Там само. С. 217.
25. Патіря Олександр. Карпатська Січ: військовое формування Карпатської України. науково-популярне видання. К.: Темпора, 2010. С. 76-77.
26. ДА Ю // Ф. 3. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 1.
27. Івагічю Ф. Мої спостереження. *Закарпатська правда*. 1992. 2 груд.
28. Бандусяк М. Правда і вигадки про Думен. *Закарпатська правда*. 1992. 1 груд.
29. Білий детально див.: Вегеш Микола. Карпатська Україна 1938-1939 роки у загальноєвропейському історичному контексті: В 2 тт. Т. 2. Ужгород, 2007. С. 128-129.
30. Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918-1945). С. 286.

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА В ПЕРШІЙ ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1918-1938 РР.)

Переш І. Є.

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії
та історії держави і права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Війни, які відбулися в Європі протягом 1917-1919 років, послужили початком практичної реалізації планів чеських і словацьких політичних кіл щодо утворення спільної держави Чехословаччини, що й було зроблено 28 жовтня 1918 року.

Кордони республіки були визначені Версальським (1919 р.), Сен-Жерменським (1919 р.) і Тріанонським (1920 р.) мирними договорами. Зокрема, за Версальським договором Німеччина визнавала існуючі кордони Чехословаччини, а Сен-Жерменський договір містив положення, за якими Підкарпатська Русь (Закарпаття) увійшла до складу Чехословацької республіки та отримала автономний статус.